

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-74>

УДК 342.6(045)

Лебедева Ю.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СТАН РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджується питання розвитку електронного урядування в Україні, його значення та сучасний стан. Визначено роль і місце інформаційно-комунікаційних технологій в сучасному суспільстві. Розглядається передовий зарубіжний досвід діджиталізації на прикладі Естонії, фактори, що вплинули на розвиток електронних систем цієї країни та нагальні проблеми електронного урядування в Україні. Особлива увага приділяється необхідності фінансування цифрової трансформації. Крім того, автором розкрито основні переваги електронних систем урядування та електронного резиденства. На користь порушених питань наведені статистичні данні. Підкреслено, що стабільно висока позиція Естонії з-поміж інших країн світу підтверджує важливу роль Інтернет-комунікаційних технологій у сфері державного управління, що забезпечено розумінням пріоритетності розвитку цього напрямку урядом країни.

Ключові слова: електронний уряд, діджиталізація, електронне резиденство, інформаційно-комунікаційні технології, електронні системи.

Lebedeva Julia

Yaroslav Mudryi National Law University

STATE OF ELECTRONIC GOVERNANCE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary. The article examines the issues of e-government development in Ukraine, its importance and current state. The role and place of information and communication technologies in the modern society is determined. It examines the best foreign experience of digitization on the example of Estonia, the factors that have influenced the development of electronic systems in this country and the urgent problems of e-government in Ukraine. Particular attention is paid to the need to finance digital transformation. In addition, the author discloses the main benefits of electronic governance and e-residence. Statistics are provided in support of the questions raised. It is emphasized that the consistently high position of Estonia among other countries of the world confirms the important role of Internet communication technologies in the sphere of public administration, which is provided with an understanding of the priority development of this direction by the government of the country. It is emphasized that it is of utmost importance for Ukraine today in the process of creating a modern institutional design of the public administration system to ensure that the best practices of the functioning of the e-governmental sphere of e-government leaders, including Estonia, are used. The article states that the formation of the state development policy and decision-making in the sphere of state regulation of the national economy should be based on a thorough study of the best practices of e-government leaders in the interests of sustainable development of the country. The author notes that international public administration experts have determined that the nature of development and governance issues facing national economies and the world at large over the next fifteen years requires the transformation of public administration into e-governance and integration between its various levels of sectors and industries. It is social and technical innovations that make it possible for public contact between the state and citizens to shift towards more co-ordinated governance in the presence of effective, efficient, transparent, responsible, truthful public administration. The author emphasizes that in doing so, governments will have to overcome problems, respond effectively to citizens and increase public confidence in government by ensuring the quality, quantity and timeliness of public services, as well as the equality and fairness of their provision and increased access to them.

Keywords: e-government, digitization, e-residency, information and communication technologies, electronic systems.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що в нещодавно ухваленому бюджеті на 2020 рік Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) не передбачив додаткових видатків на проведення цифровізації в Україні та запровадження проекту «держава у смартфоні», особливо гостро постає питання необхідності таких інвестицій.

Аналіз останніх досліджень. Важливий внесок у розробку цього питання в правовій сфері зробили В.М. Брижко, Ю. Курило, Н.М. Мариняк, Л.О. Матвейчук, В. Некрасов, А.М. Новицький, В.С. Цимбалюк. Правове забезпечення політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства досліджували К.О. Безугла, Л.А. Литва, І.П. Лопушинський, Н.А. Савінова, А.І. Семенченко, С.А. Чукут, А.О. Ярошенко. Втім у світлі останніх правових новацій в Україні, окремі аспекти даної теми потребують уваги.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні напрямки запровадження відповідних правових засад для створення і функціонування цифрових систем в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження стану розвитку електронного урядування в Україні та шляхи його вдосконалення за допомогою передового зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Понад два роки тому, Уряд України ухвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. (далі – Концепція) [1]. Її спрямовано на узгодження цілей впровадження електронного урядування та механізмів їх досягнення шляхом багаторівневої співпраці усіх членів громадянського суспільства. Концепція охоплює широкий спектр напрямків, що мають на меті дві цілі: модернізація публічного управління та модернізація публічних послуг. На ви-

конання Концепції, КМУ затвердив план заходів з реалізації її положень. Планом передбачено заходи спрямовані на модернізацію електронних послуг та розвиток взаємодії органів державної влади, громадян і суб'єктів господарювання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), модернізацію державного управління за допомогою ІКТ, розвиток електронного документообігу, електронної ідентифікації та довірчих послуг, формування базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури та підвищення ефективності управління цією сферою [2].

Виконання такого плану потребує вчинення низки управлінських дій, у тому числі відповідного фінансування. Втім 14 листопада п. р. Верховна Рада України ухвалила бюджет на 2020 рік у якому КМУ не передбачив додаткових витрат на проведення цифровізації в Україні та запровадження проекту «держава у смартфоні». За повідомленням Міністра цифрової трансформації України Михайла Федорова, на «державу в смартфоні» (додаток, портал, оцифровку пріоритетних послуг, навчання цифрових навичок та ін.) бюджет не закладено. Є 30,8 млн на підтримку поточних систем (сайти, сервери, шини), які працювали і раніше. За його словами, кошти на втілення у життя цифрових проєктів Уряду планують отримувати від міжнародних партнерів у якості технічної допомоги. Також Федоров сподівається на ефективну роботу своєї команди, яка вимагатиме мінімум витратків. «У нашому напрямку, на даному етапі розвитку країни, потрібно вміти досягати мети з обмеженим ресурсом. А діджиталізація – це ефективність, трансформація, та, сподіваюсь вплив на збільшення бюджету на 2021 рік», – додав Федоров [3]. То чи так необхідна сьогодні Україні цифровізація взагалі? Відповідь на це питання знаходимо в досвіді окремих країн.

Коли японці запустили систему карток електронної ідентифікації для громадян під назвою «MyNumber», ніхто не здивувався. За її допомогою громадяни отримали змогу здійснювати деякі бюрократичні процедури в режимі онлайн – наприклад, управляти соціальними службами чи подавати податкові декларації. Але, що цікаво, систему електронного врядування «MyNumber» японці запозичили не в США чи Сингапурі, а в Естонії [4]. Так, сьогодні країною-піонером у запровадженні електронної взаємодії стала Естонія, яка одразу ж після розпаду СРСР зробила величезний стрибок на шляху до розвитку е-урядування і зберігає свої лідерські позиції у даному напрямку й донині [5]. Завдяки досвіду цієї прибалтійської країни та співпраці з нею наша держава сьогодні знаходиться на етапі поступового впровадження електронного врядування на усіх рівнях державного і суспільного життя.

Естонія, як країна з найменшим рівнем державного боргу в Європі, зобов'язана економічними показниками своєму географічному положенню, податковій реформі та відсутності доступу до значних природних ресурсів. На диво, саме останній фактор визначив структуру естонської економіки: 65% працездатного населення цієї балтійської країни задіяні в сфері послуг. У країні розвинений банківський сервіс, доступні стра-

хові та інші фінансові послуги, включаючи класичний факторинг і торгове фінансування. Всі ці фактори і обумовили той факт, що Естонія в прямому сенсі – е-держава. Електронний документообіг тут запроваджено як на рівні відносин приватної особи з державою, так і приватних осіб між собою [6].

Одним із основних важелів, що сприяють високому рівню розвитку електронного уряду Естонії, є постійні інвестиції в телекомунікації, людський капітал і надання Інтернет-послуг. Естонія входить до двадцяти п'яти світових лідерів е-урядування, за оцінкою ООН; належить до групи з дуже високим індексом розвитку електронного уряду; є лідером серед країн Центральної та Східної Європи за індексом мережевої готовності, за даними Всесвітнього економічного форуму (далі – ВЕФ) 2015 р.; за даними досліджень ВЕФ, ООН, протягом останніх п'яти років посідає перше місце серед пострадянських країн за рівнем використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвитку електронного урядування. В Естонії для е-урядування на першому місці визначено надання послуг для громадян, потім послуги для бізнесу й окрема увага приділяється електронній демократії [7, с. 116]. Глобальна інформатизація Естонії стала фундаментом для стрімкого розвитку електронного урядування. У далекому 2003 році в країні було запущено основний портал е-держави [8], який на сьогодні є єдиною точкою доступу для громадян і бізнес-структур до урядових та муніципальних електронних послуг.

Свого часу, Естонія створила безпечну систему обміну даними між громадянами, особами, що проживають в Естонії, державними відомствами та приватними компаніями під назвою «X-Road». Щодо процесу запровадження, то крім забезпечення доступу до інтернету, ключем до успіху системи електронного врядування стало забезпечення прозорості. Якщо зайти на державний портал «State Portal», перед мешканцями Естонії відкривається можливість побачити, хто саме у системі «X-Road» має доступ до їх інформації, та перевірити, хто скористався цим правом і використав інформацію та в яких цілях. Словом, при будь-яких порушеннях, громадяни мають можливість зреагувати. Сьогодні значна більшість естонців володіє електронними паспортами, що не дивно, оскільки програма електронного врядування зобов'язує громадян їх отримувати [4]. В режимі реального часу можна спостерігати скільки запитів обробляє естонська «X-Road». За 2018 рік система опрацювала майже 1 млрд запитів, а за лютий 2019 – 104 млн запитів. У 2018 році «X-Road» заощадив громадянам Естонії 1407 робочих років або 12,3 млн робочих годин [9].

Щодо переваг такої моделі, то основну перевагу електронної системи врядування можна побачити на прикладі системи голосування – швидкість і прозорість. Мешканці країни, які голосують онлайн, заощаджують гроші та час. Приватний сектор і державні установи також отримують переваги, адже їм не потрібно збирати інформацію або створювати платформу «з нуля». В Естонії можна створити компанію за 18 хв, заповнити податкову декларацію – за 5 хв [4].

Так, ще у 2017 р. Естонія передала Державному агенству з питань електронного урядування України (сьогодні — Міністерство цифрової трансформації) права на впровадження «X-Road» у систему електронного урядування в Україні. Використання цієї системи в Україні, сприятиме проведенню глобального реінденірингу всіх адміністративних процесів країни і де-факто — держави. Система має стати головним інструментом реформ у багатьох сферах життя, адже сьогодні в державі тисячі адміністративних процесів неефективні, зарегульовані, відбуваються в основному на папері, вимагають багато ресурсів, створюють чимало незручностей для громадян. Система «X-Road» також дозволить змінити старі неефективні процеси новими, якісними поцесами, які будуть базуватися на ІТ [10].

Український аналог естонської «X-Road» отримав назву «Трембіта». Головна її цінність полягає в тому, що з її допомогою всі держустанови країни можуть обмінюватися даними електронних реєстрів в режимі реального часу. Система економить гроші і час громадян та держави, а також усуває «коридорну» корупцію. Крім того, «Трембіта» дозволяє отримати майже будь-яку електронну держпослугу онлайн в лічені хвилини з будь-якої точки світу.

Слід наголосити, що якщо система в такому ж масштабі, як в Естонії працювала в Україні, вона б за один 2018 рік заощадила українцям 39396 робочих років або 345 млн робочих годин, що дорівнює приблизно 562 людських життів [11].

Модель електронного уряду Естонії часто визнають найпрогресивнішою в Європі. Досягти такого успіху вдалось завдяки державній підтримці та виділенню напряму розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в розряд першочергових завдань державного управління [7, с. 128].

Крім електронного урядування, окремо слід згадати про електронне резидентство Естонії — один з найгучніших електронних проєктів країни, який орієнтований на підприємців, що бажають зареєструвати бізнес в Естонії, податки з якого сплачуються в естонську казну. Зовні, це та ж ІД-карта з чіпом як у резидентів Естонії, але вона не дає їй власникові права в'їзду на територію Естонії або іншої держави члена Шенгенської зони, але дозволяє повноцінно вести бізнес з будь-якої країни світу онлайн [12].

Систему е-урядування «E-residency» Естонія впровадила ще 5 років тому. Це транснаціональна цифрова ідентичність, яка може бути надана громадянам інших держав, які зацікавлені в управлінні бізнесом в Інтернеті незалежно від місця знаходження. Дана цифрова ідентичність надає будь-якій особі доступ до онлайн-сервісів, які функціонують в Естонії, а також можливість у приватному секторі швидко та зручно укладати угоди з використанням цифрових підписів. У свою чергу, уряд Естонії, як надавач електронних адміністративних послуг, забезпечує ідентифікацію, аутентифікацію і перевірку електронного резидента і його підпису на документах. Основна концепція електронного резидентства — надати будь-якій людині у світі можливість подати заявку на отримання надійного цифрового резидентства в Естонії, практично не проживаючи на її території [13].

З моменту запуску програми е-резидентства понад 62 000 е-резидентів створили в Естонії більше 10 100 підприємств, в яких працюють понад 1700 осіб. Крім непрямого економічного доходу, пов'язаного крім іншого з ростом естонських підприємств, які обслуговують е-резидентів, і з інвестиціями, програма майже за п'ять років діяльності принесла економіці Естонії прямий дохід в розмірі 31 млн євро [14].

Слід зазначити, що громадяни держав, які не є членами Євросоюзу, також можуть створювати і управляти своїм бізнесом в ЄС, використовуючи естонську електронну карту для створення своєї компанії в Естонії. На сайті E-residency (e-resident.gov.ee) зазначено, що найактивніше подають заявки для отримання електронного резидентства громадяни Фінляндії (3,3 тис. осіб). Проте, цим правом, також, часто користуються і громадяни Росії (1,8 тис. осіб), України (1,6 тис. осіб), США (1,5 тис. осіб), Великобританії (1,4 тис. особи), Німеччини (1,4 тис. осіб), Італії (1,1 тис. осіб), Індії (985 осіб), Франції (973 особи) та Китаю (865 осіб) [10].

Що стосується імміграційного законодавства, то «E-residency» не змінює фактичне проживання, громадянство або право в'їзду в Естонію чи у країни Європейського Союзу. Це не віза або дозвіл на проживання. Однак, на початку 2017 року, для полегшення програми електронного резидентства було внесено певні зміни в імміграційне законодавство Естонії. Мета поправок полягає в полегшенні і спрощенні тимчасового перебування, проживання в Естонії. Ці поправки змінюють імміграційні правила для підприємців-початківців, стартаперів та інвесторів, які приїжджають до Естонії [12].

Слід також зазначити, що високі технології дають 15% естонського ВВП, а користуються ними близько 95% громадян. За розрахунками прем'єр-міністра Т. Рийваса, електронні послуги заощаджують кожному громадянину тиждень робочого часу на рік, а це близько 2% ВВП всієї країни [15].

До факторів естонського успіху слід віднести політичну та бізнесову підтримку, вдалі технологічні рішення й можливість розв'язувати питання без особистих зустрічей та, звичайно ж, компактність країни. Зрештою доречно навести цитату з виступу колишнього президента Естонії Томаса Хендріка Ільвес на 68-й сесії Генеральної асамблеї ООН у вересні 2013: «A key enabler to foster growth is the bold use of modern ICT solutions — Ключовим фактором для прискорення зростання є сміливе використання сучасних ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій)» [16, с. 181]. Отже, як свідчить досвід Естонії, успішне впровадження е-урядування цілком залежить від правління країни.

Висновки і пропозиції. Міжнародними експертами з публічного адміністрування визначено, що характер проблем розвитку та управління, що стоять перед національними економіками та світом у цілому на наступні 15 років вимагає трансформації державного управління в е-урядування й інтеграції між його різними рівнями сфер і галузей. Саме соціальні й технічні інновації дають можливість для суспільного контакту між державою і громадянами в зрушенні убик більш спільно-

го управління при наявності ефективного, дієвого, прозорого, відповідального, правдивого державного управління. При цьому уряди повинні будуть подолати проблеми, ефективно реагувати на громадян та підвищувати суспільну довіру до уряду шляхом забезпечення якості, кількості й своєчасності державних послуг, а також рівності та справедливості їх надання і розширення доступу до них [17, с. 2].

Стабільно висока позиція Естонії з-поміж інших країн світу підтверджує важливу роль Інтернет-комунікаційних технологій у сфері державного управління, що забезпечено розумінням пріоритетності розвитку цього напрямку урядом країни. На сьогодні для України вкрай важливо в процесі створення сучасного інституціонального дизайну системи публічного управління забезпечити використання досвіду кращої практики

функціонування електронної державно-управлінської сфери країн – лідерів е-урядування, у т.ч. Естонії. При цьому формування державної політики розвитку, прийняття рішень у сфері державного регулювання національної економіки мають базуватися на ґрунтовному вивченні передової практики лідерів електронного урядування в інтересах сталого розвитку країни.

Як свідчить світова практика, активне впровадження інноваційних продуктів та інноваційних проєктів із застосуванням інформаційних технологій і досягнень ІТ-сфери у національній економіці забезпечує конкурентоспроможність країн на світовому рівні. Тому підвищення показників розвитку інформаційних технологій є важливим питанням для держав і вимагає посиленої взаємодії всього суспільства: уряду, громадян та бізнесу.

Список літератури:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/67-2018-r#n13> (дата звернення: 27.11.2019).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/617-2018-%D1%80> (дата звернення: 27.11.2019).
3. У бюджеті на 2020 рік не заклали коштів на «державу у смартфоні» — Мінцифри, 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-byudzheti-na-2020-rik-ne-zakladali-koshtiv-na-derzhavu-u-smartfoni-mincifri> (дата звернення: 27.11.2019).
4. Приклад для України – чим вабить електронна Естонія. URL: <https://nachasi.com/2017/06/29/e-estonia/> (дата звернення: 25.11.2019).
5. Запровадження електронної взаємодії як необхідна умова розвитку електронного урядування: зарубіжний і вітчизняний досвід. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/498a1b0297a1c4501bc16ca2676828b9.pdf> (дата звернення: 27.11.2019).
6. Курило Ю. Естонія – платформа для українського бізнесу з глобальними амбіціями. *Юрист & закон*. URL: http://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA009149 (дата звернення: 26.11.2019).
7. Матвейчук Л.О. Механізми державного управління оподаткуванням в умовах розвитку інформаційного суспільства : дис. докт. держ. упр. : спец. 25.00.02. Київ, 2017. 478 с.
8. Державний портал eesti.ee. URL: <http://www.eesti.ee> (дата звернення: 27.11.2019).
9. Некрасов В. Як виглядатиме «цифрова» Україна: репортаж з Естонії. *Економічна правда*. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/03/18/646173/> (дата звернення: 27.11.2019).
10. Некрасов В. Прощайте, черги і «коридорна» корупція! Як одна ІТ-система змінить Україну. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/11/3/630774> (дата звернення: 26.11.2019).
11. Як буде виглядати «цифрова» Україна: репортаж з Естонії. URL: <https://eukraine.org.ua/ua/news/yak-budevigliyadati-cifrova-ukrayina-reportazh-z-estoniyi> (дата звернення: 27.11.2019).
12. X-Road, Mobile ID, ID-карти, e-Residence: велике технологічне диво маленькою європейською країною. URL: <https://eukraine.org.ua/ua/news/x-road-mobile-id-id-karti-e-residence-velike-tehnologichne-divo-malenko-yu-evropejsko-yi-krayini> (дата звернення: 25.11.2019).
13. Мариняк Н.М. Система електронного урядування «X-Road»: досвід Естонії як приклад для України. URL: <http://aphd.ua/publication-373/> (дата звернення: 25.11.2019).
14. Количество созданных э-резидентами предприятий в Эстонии превысило 10 000. URL: <https://www.rup.ee/rus/novosti/ekonomika-i-biznes/kolichestvo-sozdannykh-e-rezidentami-predpriatii-v-estonii-prevysilo-10-000> (дата звернення: 27.11.2019).
15. The Global Information Technology Report 2013. World Economic Forum 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2013.pdf (дата звернення: 25.11.2019).
16. E-Government Survey 2014. E-Government for the Future We Want. Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York. 2014. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf (дата звернення: 25.11.2019).
17. The Global Information Technology Report. World Economic Forum 20. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalInformationTechnology_Report_2014.pdf (дата звернення: 26.11.2019).

References:

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/67-2018-r#n13> (accessed: 27.11.2019).
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/617-2018-%D1%80> (accessed: 27.11.2019).
3. Ubyudzheti na 2020 rik ne zakladaly koshtiv na «derzhavu u smartfoni» — Mintsyfry, 2019. Available at: <https://hromadske.ua/posts/u-byudzheti-na-2020-rik-ne-zakladali-koshtiv-na-derzhavu-u-smartfoni-mincifri> (accessed: 27.11.2019).
4. Pryklad dlia Ukrainy – chym vabyt elektronna Estonia. Available at: <https://nachasi.com/2017/06/29/e-estonia/> (accessed: 25.11.2019).

5. Zaprovdzhennia elektronnoi vzaïemodii yak neobkhidna umova rozvytku elektronnoho uriaduvannia: zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid. Available at: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/498a1b0297a1c4501bc16ca2676828b9.pdf> (accessed: 27.11.2019).
6. Kurylo, Yu. Estonia – platforma dlia ukrajnskoho byznesa s hlobalnymy ambytsyiamy. Yuryst & zakon [A platform for Ukrainian business with global ambitions. Lawyer & Law]. Available at: http://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA009149 (accessed: 26.11.2019).
7. Matveichuk, L.O. (2017). Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia opodatkovanniam v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva [Mechanisms of State Tax Administration in the Conditions of Information Society Development]: dys. dokt. derzh. upr. : spets. 25.00.02. Kyiv, 478 p.
8. Derzhavnyi portal eesti.ee. Available at: <http://www.eesti.ee> (accessed: 27.11.2019).
9. Nekrasov, V. (2019). Yak vyhliadatyme «tsyfrova» Ukraina: reportazh z Estonii. Ekonomichna pravda. [What will digital Ukraine look like: a report from Estonia. Economic truth.] Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/03/18/646173/> (accessed: 27.11.2019).
10. Nekrasov, V. Proshchaite, cherhy i «korydorna» koruptsiie! Yak odna IT-systema zminyt Ukrainu. [Farewell, queues and «corridor» corruption! How one IT system will change Ukraine]. Available at: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/11/3/630774> (accessed: 26.11.2019).
11. Iak bude vyhliadaty «tsyfrova» Ukraina: reportazh z Estonii [What will “digital” Ukraine look like: report from Estonia]. Available at: <https://eukraine.org.ua/ua/news/yak-bude-viglyadati-cifrova-ukrayina-reportazh-z-estoniyi> (accessed: 27.11.2019).
12. X-Road, Mobile ID, ID-karty, e-Residence: velyke tekhnolohichne dyvo malenkoiu yevropeiskoi krainy [X-Road, Mobile ID, ID Cards, e-Residence: The Big Technology Miracle of a Small European Country]. Available at: <https://eukraine.org.ua/ua/news/x-road-mobile-id-id-karti-e-residence-velike-tehnologichne-divo-malenkoyu-yevropejskoyi-krayini> (accessed: 25.11.2019).
13. Maryniak, N.M. Systema elektronnoho uriaduvannia «X-Road»: dosvid Estonii yak pryklad dlia Ukrainy [The X-Road e-Government System: Estonian Experience as an Example for Ukraine]. Available at: <http://aphd.ua/publication-373/> (accessed: 25.11.2019).
14. Kolychestvo sozdannykh e-rezydentamy predpriaty v Estonyi prevysilo 10 000 [The number of enterprises created by e-residents in Estonia exceeded 10 000]. Available at: <https://www.rup.ee/rus/novosti/ekonomika-i-biznes/kolichestvo-sozdannykh-e-rezydentami-predpriatii-v-estonii-prevysilo-10-000> (accessed: 27.11.2019).
15. The Global Information Technology Report 2013. World Economic Forum (2013). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2013.pdf (accessed: 25.11.2019).
16. E-Government Survey 2014. E-Government for the Future We Want. Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York (2014). Available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf (accessed: 25.11.2019).
17. The Global Information Technology Report. World Economic Forum 2014. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalInformationTechnology_Report_2014.pdf (accessed: 26.11.2019).